

Krig og sysselsetting

Av Knut Leo Øgård

Europa var i et eneste kok høsten 1939. Hitler ville ha "Lebensraum" for seg og sine. Her oppe i nord fikk vi det hele noe på avstand og ante fred og ingen fare før vi ble overrumplet april 1940.

Arbeidsmulighetene var dårlige før krigen, og vi som vokste opp på denne tiden ble for det meste slengende rundt forbi og tok forskjellige småjobber. Var vi heldige fikk vi jobb på en av hermetikkfabrikkene. Noen gikk på middelskolen, men det kostet penger, og det var det lite av blant folk flest. Den "videre utdannelsen" som jeg, i likhet med en del andre fikk før krigen, var et kurs på Utgarden.

Men så begynte opptakten og utbruddet av krigen i Europa. De krigførende trengte varer av alle slag. Rederne rustet ut skipene sine, og det ble kamp om sjøfolk. Her i Kopervik ble det stor aktivitet på mønstringskontoret. Hyrene var gode på grunn av krigsrisikotilleggene. Det var mange førstereis gutter som hyrte seg på en tur og to over Nordsjøen. Jeg husker at flere av haugesunds skipene kom til kai her og fikk mannskaper. Selv mønstret jeg som 15 åring den 4. april 1940. Sammen med Gustav Jakobsen skulle jeg ut på de store hav og tjene penger. Skipet lå ved Rosenberg i Stavanger og skulle dra derfra den 10. april. Morgenen den 9. april ble vi "peprett" av maskingevær-kuler fra tyske fly. Vi rømte skipet straks, og min første tur til sjøs varte i snaut 5 dager.

Det ble kaos i landet, spesielt den første tiden var ledigheten stor. Ut på forsommeren satte kommunen igang forskjellige aktiviteter. Sammen med 30 – 40 andre ledige ble jeg med på å stikke torv ved Aureivatnet. Aldersforskjellen varierte fra 15 til 65 år. Dagen begynte med at vi møtte opp ved Talgø-hjørna. Derfra gikk vi i samlet tropp den lange veien til myra. Vi spadde oss ned og hev massen i en maskin. To mann sveivet, og ut kom en fin "deig", som ble tatt med en trespade og lagt utover marka hvor lyngen var svidd av. Det ble en rundgang hvor alle måtte ta sin tårn, men tross alt var dette en trikelig periode.

Det ryktes ganske snart at i Stavanger var det store penger å tjene ved å arbeide på flyplassen. Jonny Johnsen fortalte det en morgen på vei opp til Aureivatnet. Han var den første som stakk av og tok seg jobb på Sola. Senere fulgte mange etter. De ukependlet til Stavanger. Lørdags- og søndagsbåtene ble etterhvert fulle av "tyskerarbeidere". Det minket med folkene i torvmyra, men vi som ble igjen fikk "reist" og tørket torva, slik at folk fikk brensel for vinteren.

Vinteren 1940-1941 ble det arbeid på fabrikkene og i silda. Sildesesongen var tøff med hardt arbeid og få pauser, mange gikk døgnvis i ett. Arbeidsfordelingen her var ikke som i torvmyra. Nei, under lossing av båtene tok de voksne etablerte de makeligste jobbene. En stod med blokk og blyant i styrehuset og krysset av hver hektoliter som kom opp fra rommet, en annen stod med en tallerken og strødde salt etterhvert som hektoliteren ble tømt opp i rista, og en tredje åpnet lemmen på rista som fylte båra med sild.

Nede i rommet stod vi yngste til livs i sild og fylte hektoliteren, eller vi kjørte båra den lange veien til kummen hvor silda ble lagret. Her stod også en voksen mann med en tallerken og strødde salt. Det hendte at vi var så trette at vi slapp både sild og båre ned i kummen. Arbeidet var akkordpreget, flest mulig båter skulle losses på minst mulig tid. Det som står igjen hos meg ennå, var da vi etter en pause skulle ta på oss de våte ullvottene fulle av sildegulp. Charles Christensen var fisker og han sa, at det beste med fisket var da han kunne ligge i køya framme i ruffen og telle hektoliterne da silda ble losset. Silda ble senere lagt i tønner med salt. Det var voksne damer som hadde den jobben. Sammen med Leif Eilertsen fikk jeg jobben å etterlake tønnene. Senere havnefogd Høie var sjef på Nyhavn, og en fin mann å jobbe for.

Jeg var registrert som sjømann i april 1940, derfor kom det flere ganger beskjed om at jeg måtte melde meg til mønstringskontoret. Tyskerne trengte sjøfolk, men på en eller annen måte slapp jeg unna.

Martinius Paulsen var mønstringsmann, han var en venn av familien, og jeg tror han dekket meg så lenge han kunne.

I slutten av 1941 ble en masse karmøybuer og haugalandinger samlet sammen og beordret til anleggsarbeide i Egersunds-området. Var du 16 år og oppegående, var det bare å følge migrasjonen sørover som gikk puljevis. Sammen med Malvin Jakobsen, Leif Olsen, Henry Korneliussen og Nordal Tofte ble jeg sendt sørover. Vi skulle møte opp på Ortskommandaturet i Egersund. De holdt til på Grand Hotel. På døra til tyskerne stod det: "Ikke bank, gå rett inn". Det var uvant for oss, men vi mannet oss opp og steg inn. Vi ble registrert og kontrollert og fikk beskjed om å gå til Strandgaten 32 hvor enkefru Lindøe tok imot oss som familiemedlemmer. Malvin, Henry og jeg ble boende der, mens Nordal og Leif ble innlosjert en annen plass. I neste pulje hjemmefra kom Gustav Jakobsen, han ble boende sammen med oss. Etterhvert fant vi ut at vi var heldige som fikk bo privat. De som var kommet før oss var plassert i skolen og bedehuset på

Stapnes. De levde kummerlig der, masse folk i to skolestuer. Jeg synes å huske at Bård Velde kokte for gjengen.

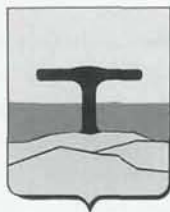
Vi som bodde i byen møtte opp på torvet og ble kjørt til Stapnes og andre arbeidssteder med tyske lastebiler. Disse lastebilene hadde tyskerne overtatt fra Finnene. De ble sendt som hjelp fra Amerika til Finland, men da vinterkrigen mellom Russland og Finland var over før bilene nådde frem, ble de overtatt av tyskerne. Arbeidet på Stapnes ble foretatt med håndmakt og dynamitt, og det var dårlig med verktøy. Stein og sement ble fraktet i håndbærer og pøser. To mann bar bærene mellom seg og når vi støypte stod vi i rekke og "langet" pøsene. Det er ennå synlig hvor store masser som ble flyttet fra ett sted til ett annet.

Nestor Mynthe ble bas for de fleste herfra. Sammen med Arthur Fabrin stod han for all sprenging og "kaking". Mange av oss ble engasjert da luntene skulle tennes. Spesielt i minne mitt har jeg en kald vinterdag i 1942. Vi skulle grave en grøft bort til en

Stapnes skole- og bedehuset

Arbeidere fra forskjellige steder i Norge bodde her.

barakke og vi måtte over en myr. Telen var bortimot en meter dyp så det hjalp verken med spett eller pikke. Det måtte sprenges, og dynamitten ble plassert bortover hele myra. Alle i gjengen fikk sovel og hver sin fyrstikk. Det var knapt med slike saker den gangen. Skytebasene fant alt klart, og da Mynthe ropte "fyr var det her" strøk vi sbovelet mot stikka (som var plassert i lunta) og sprang det vi orket, lunta var ikke lang. Det fattet ikke i alle luntene, men det var bare å springe. I det det begynte å smelle passerte et lite tysk rekogniserings fly over oss. Georg Larsen ropte "Fliegeralarm". Stein og jord ramlet over alt. Tyske offiserer og soldater fikk panikk, de sprang over haug og hammer. Ett luftbatteri begynte å skyte på flyet. Flyveren fikk kastet ut noe som så ut som stjerneskudd, det skulle nok bety at han var vennligsinnet.

Hele kopervikgjengen måtte stille på linje, og vi fikk en durabelig overhaling. Tyskerne ble virkelig sinte og skjelte oss ut med utsagn som: "Dumme Norweger hat ein Vogel im Kopf", og mye mye mer. Som straff ble det påbudt å hilse med lua på alle tyske offiserer, men senere brukte vi lite luer.

Nestor Mynthe var "emigrant" fra Finland, og fant sitt hjem i Kopervik. Som så mange andre kopervikinger hadde også han et "stunt" i Amerika hvor dette bilde er tatt. Han kom hjem igjen og var endel av rallar kulturen her sammen med bl.a. Pelle og Sandberg. Der hvor det var stein og jord som skulle

Bunkers og kamuflasjer.

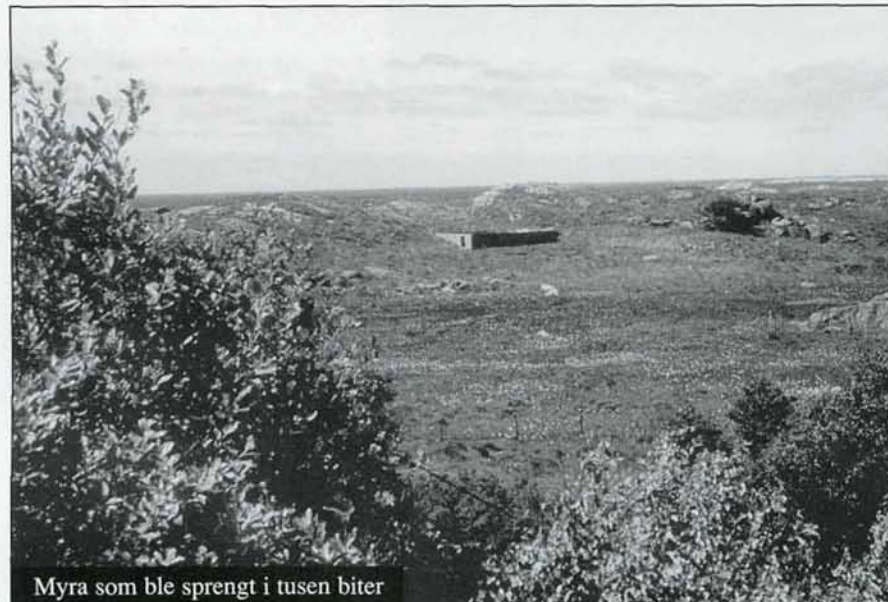
Stein ble lagt på som kamuflasje. Her ble mangt et tungt tak tatt.

flyttes, var disse kareneselvskrevne.

Tiden i Egersund gikk ellers bra, flere her nordenfra, både kopervikinger og haugesundere fant sine livsledsagere der: Nordal Tofte og brødrene Birger og Øyvind Larsen slo seg til dernede, mens bl.a. Harald Hop og Gustav Jakobsen tok sine utvalgte med seg hjem. Vi yngre fant gode venner og venninner i lokalmiljøet.

Store deler av befolkningen her hos oss måtte ta sin del og arbeide utenbys for

Myra som ble sprengt i tusen biter

Nestor Mynthe

tyskerne. Tanken var jo hele tiden å komme seg vekk fra tyskerarbeid. I den perioden jeg var i Egersund var også mange andre i min aldersgruppe der. Klassekamerater som Lars Haukås, Bjarne Melkevik og andre som Johan Larsen, Svein Hermansen, Ernst Rusnes, Olaf Lillås, Ivan Vik, flere av brødrene Sund, Thorleif og Tollak Pedersen og mange flere. Arbeidsplassene var på Stapnes, Eigerøy eller Slettebø.

Utklipp fra Dalane Tidene 17 juli 2000

«Blidt gjensyn 58 år etter. Knut Leo Øgård var kompis med egersunderne Jon Ludvigsen og Thorbjørn Håland under Krigen. I sist uke lot de seg fotografere nøyaktig på samme sted som den gangen i 1942» (foto: Merete Horpestad)

I fritiden danset vi i Elverhøy eller møttes på kafeen "Malena". Der var også tivoli i byen, der sang stavangeren Magnus Samuelsen "En gang skal vi møtes på ny i okka by".

Men det ble andre tider etter Stalingrad falt, da ble det forbudt å møtes flere i lag offentlig, og dans ble helt stoppet. Ungdommene begynte å møtes på "lure plasser".

Lars Haukås og jeg kom oss hjem sammen, men ble straks sendt til Saudasjøen for å arbeide på Nordag anlegget. Det ble en trist periode, her var også russiske krigsfanger. Vi bodde i en leir med russerne i ett hjørne, og vi i et annet. Vi hadde det fælt, men russerne hadde det verre. P.g.a. dårlig mat fikk vi magetrøbbel, og møtte en ikke på arbeid fordi en var syk, kom det vakter og hentet deg. Måltidene ble inntatt i en stor kaserne hvor det var vakter fra Hird og norsk politi i grønne uniformer. Ingen fikk sette seg før alle var tilstede. Jeg kjenner ennå lukten av gammel fisk og frossen kålrabi, poteter fantes ikke. Lars og jeg bestemte oss for å rømme. En dag fikk vi lure oss inn på kontoret til timeskriveren vår. Vi fant registeret vårt i en perm, rev det ut og kom oss avgårde til Sauda. Der gikk vi ombord i en båt som

skulle til Stavanger. Lite ante vi at den gikk innom Saudasjøen. Vi gjemte oss inn i et trangt redskapsrom og stod der til vi var kommet langt uti fjorden. I Stavanger lå skjøyta "Gunvor" til Svinørene, og vi fikk være med den til Kopervik.

Flere av våre tidligere arbeidskamerater fra Egersund var i arbeid på "Burmaveien" som skulle gå fra Stangeland over til Brekke. Nils Munkejord ble oppgitt som kontaktmann. Vi møtte ham på byen en søndags formiddag, og mandag var vi på jobb ved Liarlund vatnet. Nils kom ikke med spørsmål hvor vi kom fra, og ba oss bare registrere oss hos Severin Jørgensen som var timeskriver.

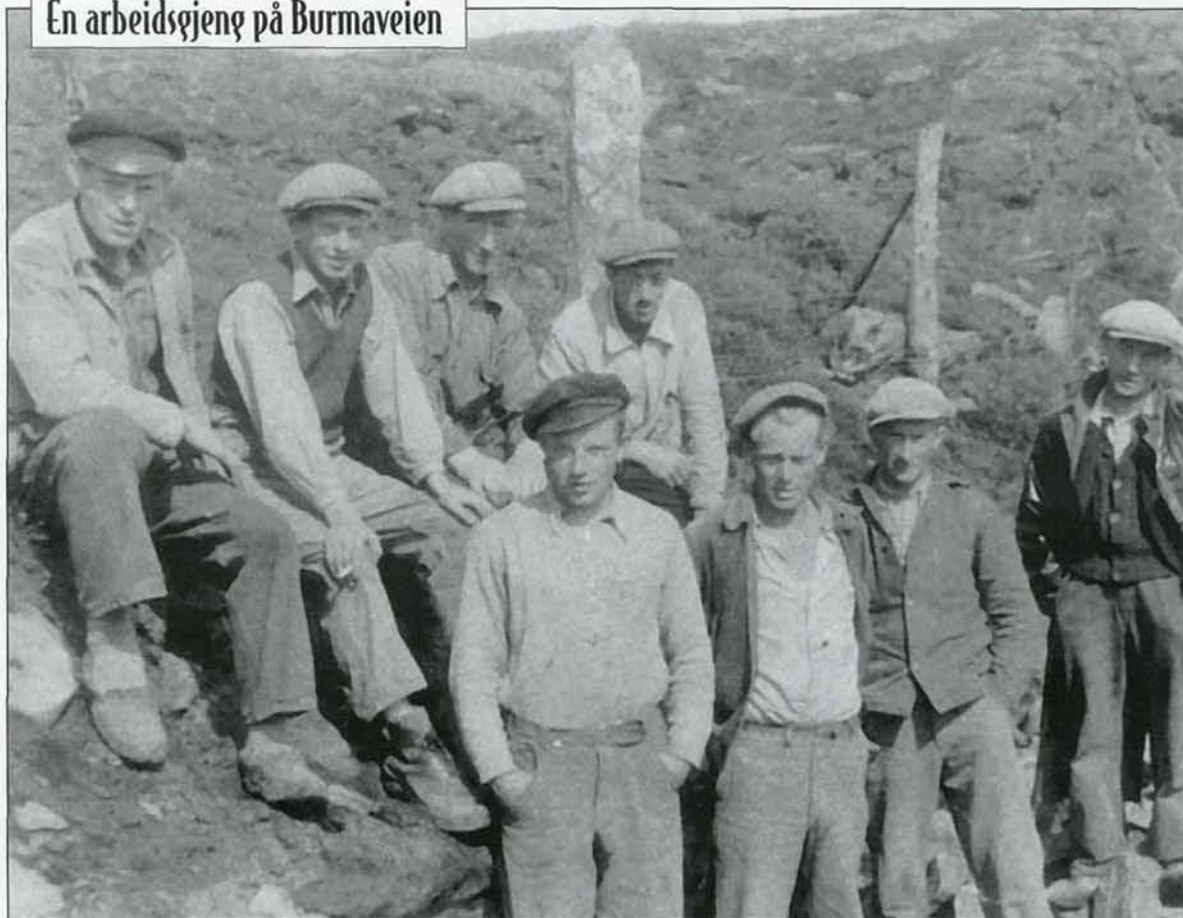
Under arbeidet på "Burmaveien" bar jeg til tider dynamitt og knall for Arvid "Pelle" Pettersen. Jeg ladet hullene med geomitt, mens han satte lunta i knallen, knep dem sammen mellom et par jeksler, smøg knallen in i en gummidynamitt og presset hele greia ned i hullet med en lang trestang. Vi hev på "fasiner" som bestod av greiner fra bjørketrær. Deretter lød det: "Fyr her".

På Burmaveien lærte jeg å bli en habil minerer, jeg slo og Hans Jakob Paulsen holdt borren. Til å begynne med slo jeg nuene hans opp ganske ofte, men etter hvert slo jeg så bra at jeg til og med fikk skryt av de gamle rallerne. Arnt Kvinnesland lærte meg å slå "Ligger" og det gikk som en lyst. Vi hadde det kos i pausene, og på varme dager lå vi i lyngen og koste oss mens gullsmed Johannessen leste ut av en tykk kokebok han hadde med seg hjemmefra. Han bar den i en veske som han tidligere hadde graveringsutstyret sitt i da han gikk rundt og graverte gaffer og skjear vi hadde fått til konfirmasjonen. Oppskriftene var av fineste slaget som fikk tennene til å løpe i vann. Han begynte alltid med: "Man tager ,osv." Pelle, Sandberg, Høgåsen, Toralf Eilertsen, Peder Hansen, Laurits Mydland og vi andre lukket øynene og drømte oss bort fra virkeligheten, som var seigt brød med potetmasse på. Så kom selvfølgelig Syningen og Org. Todt's folkene ropte: "Los, los arbeiten". Da var det bare å komme seg på beina.

De fleste kjenner til alle myrene oppe i marka. Vi gravde oss gjennom mange av dem. Tyskerne skulle kjenne fast grunn før vi fylte i stein og pukk. Vi stod gjerne flere lag nedover. En gang var vi så lei at vi begynte og fylle stein lenge før vi var i bunn. Selvfølgelig kom en tysker, han syntes vel at det hadde gått for fort. Han forlangte ett spett, og satte det mellom noen steiner. Spettet forsvant ned i myra og det ble litt av et sirkus. Tyskeren ropte "Sabotasje". Lagbasen vår het Lars Bygnes og han fikk seg en skikkelig overhaling. Nils Munkejord fikk heldigvis roet tyskeren. Vi måtte ta all steinen opp igjen og hadde bare en steinbukk som hjelpemiddel.

Andreas Mandeli hadde rigget seg til med en provisorisk smie i hellingen ned til Liarlundsvannet. Her gikk vi med sløve borrar og fikk kvasse igjen. Det var alltid imponerende å se en dyktig fagmann i

En arbeidsgjeng på Burmaveien

Navn: Første rekke f. v.: Sverre Mikkelsen, Ernst Hårvik, "Konti" Berntsen, Nils Munkejord (Nils's varemerke var regnfrakken, som han alltid hadde på seg)

Andre rekke f.v.: Lars Larsen, Kristian Kallevik (Legg merke til sigaretten. Den gikk på rundgang, og alle fikk sitt "blås" av den), Jakob Hansen, Lars Olsen

arbeid. Det var lunt og godt i smia, og i essa freste og gnistret det. Like ved smia var det en kjelde eller "oppkomme" med godt vann. Vi fylte flaskene våre der. Like nedenfor i dalen var det leirholdig jord, denne ble spadd opp og lastet på tyske lastebiler som ble kjørt av tyske soldater. Det å være "sidemann" i bilen var en ettertraktet jobb. Harald Lundberg var sidemann en stund, men så ble han bas for sandlossinga. Noen ganger losset vi sand fra skøyter på Gravdalsbrygga, andre ganger på Sevland. Bilene kjørte sanden til der hvor bunkersene skulle ligge. Av sandgjengen husker jeg Olav Håvik, brødrene Olaf og Kristen Kristensen, Rolf Sund, Sverre Mikkelsen, Fritjof Petterson og Arthur Kristiansen. Sidemennene Svein August Larsen og Jan Eriksen var haugesundere. Kanskje sidemannsjobben ble avgjørende for Svein August Larsens karriere som trafikkkonstabel senere.

"Vår Burmavei" skulle krysse øya fra Stangeland til Brekke for å få adkomst til bunkersen som skulle bygges. Det måtte enorme mengder sand og sement for å bygge bunkersene. Arthur Fabrin fortalte at det til bunkersen på Stoplehaugen gikk det med ca. 10 000 kubikkmeter betong. Her jobbet russiske krigsfanger sammen med norske arbeidere. Stoplehaugen ble så og si sprengt bort, og ny haug med rom for soldater og utstyr ble bygd opp igjen av betong.

Bunkersen ligger der til minne om okkupasjonen og galskapen med "Festung Norwegen".

Det var alltid en trang hos oss til å komme bort fra tyskerarbeid, men det var ikke lett å finne utvei. Jeg prøvde å komme klar for å begynne som lærling. Det lyktes med hjelp av Sverre Flatebø, han arbeidet på et kontor som hadde kontakt med Org. Todt. Han fikk lagt frem hvor viktig det var å få satt ungdom i lære. Jeg fikk begynne på verksted i Haugesund. Lars Haukås og Roald Lohne begynte med å lage feie- og skurekoster av lyng i bakeriet til Haukås. Piasava fantes ikke, derfor ble skurekoster av lyng et viktig produkt.

Jeg kom ikke bort fra tyskerarbeide, for på verkstedet lå der både tyske og norske båter som skulle repareres og komme i fart snarest mulig. Styresmaktene den gang hadde en enkel måte å få folk ut i arbeid på. De holdt bare igjen rasjoneringskortene: "Nicht arbeit, nicht essen".

Org. Todt var organisasjonen som stod for alt entreprenør-virksomhet for de tyske styrkene i hele Europa. De bar brune uniformer, og hadde samme ordningen som hæren med menig og offisersgrader.

Bunkersen Stoplehaugen. Gutten på bildet er Fredrik Øgård Sirevaag.